

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Педагогічний факультет

Кафедра теорії та методик дошкільної освіти

Дипломна робота магістра

з теми: «**Використання принципів екологічного виховання
В. Сухомлинського в умовах розвивального середовища
закладу дошкільної освіти**»

Виконала: студентка II курсу магістратури
спеціальності 012 Дошкільна освіта
Каратник Галина Вікторівна

Керівник :
Дутко О.М., кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогіки та управління
навчальним закладом

Рецензент :
Бахмат Н.В., доктор педагогічних наук,
професор, професор кафедри теорії та
методик початкової освіти

Кам'янець-Подільський – 2019 року

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ ПІДРОСТАЮЧОГО ПОКОЛІННЯ	8
1.1 Сутність екологічної освіти дошкільників	8
1.2 Еколого-розвивальне середовище в закладі дошкільної освіти та засади екологічного виховання дошкільників.....	17
1.3 Принцип гуманізму, як домінанта екологічного виховання дітей дошкільного віку в педагогічній спадщині В. Сухомлинського.....	35
РОЗДІЛ II. ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ВИКОРИСТАННЯ ПРИНЦИПІВ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ В. СУХОМЛИНСЬКОГО В УМОВАХ ЕКОЛОГО-РОЗВИВАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ	40
2.1. Основні напрямки роботи з формування природничо–екологічної компетентності дошкільників в умовах еколого-розвивального середовища. ...	40
2.2. Експериментальна перевірка ефективності використання принципів екологічного виховання В. Сухомлинського в умовах еколого-розвивального середовища закладу дошкільної освіти	68
2.3. Аналіз ефективності використання педагогічної спадщини В. Сухомлинського в умовах еколого-розвивального середовища ЗДО.....	81
ВИСНОВКИ	87
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	90
ДОДАТКИ	93

ВСТУП

На початку третього тисячоліття людство вступило в нову епоху взаємин з навколишнім середовищем. При розгляді психологічних аспектів взаємодії людини з природою виникає гостра проблема, що полягає не стільки в сфері нових відкриттів і розробці сучасних технологій, скільки в зміні поведінки людини.

Уся попередня історія розвитку людського знання була пов'язана з потребою суспільства в пізнанні і перетворенні навколишньої дійсності. Це накладало на науку і практику яскраво виражений антропоцентричний характер. У період посилення впливу людської практики на природне середовище цей підхід виявився неспроможним.

На зміну колишній установці виникла необхідність принципово нового підходу – усвідомлення природи і суспільства як функціонально рівних частин єдиного цілого. Він вимагає постійного співвіднесення дій навколишнього середовища, врахування законів природи й її природних процесів. Тільки за дотримання цих умов можливий розвиток природи і суспільства як єдиного цілого.

Природним наслідком нового підходу є розуміння того, що метою освіти, навчання, виховання і розвитку підростаючого покоління повинно стати формування громадянина планети з новим мисленням, світоглядом, новою екологічною культурою.

Врятувати довкілля від деградації людство зможе за умови усвідомлення кожною людиною своєї відповідальності за долю спільного дому – планети Земля. Оскільки відповідальне ставлення – це складне комплексне утворення, сформувати його неможливо без оновлення всієї освітньої діяльності у всіх типах закладів освіти.

Таким чином, екологічна ситуація, що склалася в країні та в усьому світі, глобальний характер екологічних проблем і своєрідний їх прояв у кожному регіоні, що несуть загрозу життю людської цивілізації, викликала

необхідність екологічної освіти як обов'язкового складника частини загальноосвітньої підготовки підростаючого покоління.

Теоретичні основи екологічної освіти підростаючого покоління розроблялися в роботах таких вчених як І. Зверев, С. Дерябо, В. Ясвін, й ін. Різні аспекти формування екологічної культури в дошкільному віці та створення еколого-розвивального середовища в закладі дошкільної освіти (ЗДО) висвітлені в роботах Л. Виготського, В. Давидова. О. Запорожця. Я. Коменського, Д. Локка, С. Ніколаєвої, Й. Песталоцці, З. Плохій, М. Поддьякова, Н. Рижової, С. Рубінштейна, Ж. Руссо, С. Русової, та ін. Екологічному вихованню дітей дошкільного віку присвятили свої праці: А. Волкова, Н. Горопаха, О. Захлебний, І. Зверев, Н. Кот, О. Кудрявцева, Н. Лисенко, В. Маршицька, С. Ніколаєва, З. Плохій, Г. Пустовіт, Н. Пустовіт. Н. Рижова, І. Суравегіна, В. Сухомлинський, Н. Яришева та ін.

Сучасна людина не має права вважати себе освіченою, якщо не засвоївши культуру здоров'я і поведінки. Культура здоров'я передбачає не «накопичення» корисних, важливих знань, не зібрання посібників і рекомендацій для розширення загального кругозору. Вона передбачає активне використання почерпнутих знань, уміння застосувати їх у щоденній практиці.

Для цього вихователю, необхідно: зрозуміти умови, в яких ми живемо, знати характеристики навколишнього і розвиваючого середовища; розумно співвідносити себе з оточуючим світом, щоби краще ввійти без непотрібних і хворобливих втрат; не забувати, що здоров'я залежить від здорового способу життя, від правильного ставлення до праці, громадської діяльності, відпочинку, побуту.

Виходячи з цього, еколого-розвивальне середовище – це середовище, яке може бути використане в пізнавальних й оздоровчих цілях, для розвитку у дітей навичок праці і спілкування з природою, для екологічного виховання дошкільнят та пропаганди екологічних знань серед дорослих.

Існуючі комплексні програми для закладів дошкільної освіти (ЗДО) містять розділ ознайомлення дітей з навколишнім світом, у межах якого здійснюється пізнання дошкільниками природи: різноманіття рослин, тварин, сезонних явищ, діяльності людини в природі. Загострення екологічної проблеми в країні диктує необхідність інтенсивної просвітницької роботи щодо формування у дошкільнят екологічної свідомості, культури природокористування.

Актуальність означеного питання визначається концептуальними положеннями Національної доктрини розвитку освіти в Україні, закону України «Про освіту», закону України «Про дошкільну освіту», у яких проголошено побудову освітнього процесу на засадах гуманізації забезпечення права дітей на здобуття відповідного рівня дошкільної освіти відповідно до їх можливостей, здібностей з урахуванням індивідуальних особливостей розвитку; та передбачення гнучкої системи навчальної та виховної роботи.

Зміст дошкільної освіти відповідно до Положення визначається Базовим компонентом дошкільної освіти. У ЗДО, відповідно до вимог Базового компонента, одним з завдань є виховання у дошкільників інтересу і любові до природи, бережливе й турботливе ставлення до рослин і тварин. Одним із шляхів формування екологічної культури дітей є звернення до надбань педагогічної спадщини видатного українського педагога, заслуженого учителя України В. Сухомлинського, до його досвіду у галузі екологічного виховання. Проблемою екологічного виховання він займався впродовж своєї педагогічної діяльності, і довів, що природа сама собою не виховує. Виховує лише активна взаємодія дитини з нею. Тому екологічне виховання та екологічна культура тісно пов'язані з природоохоронною діяльністю.

Ця проблема досить актуальна на сьогоднішній день, що й спонукало здійснити цілеспрямовану роботу з теми «Педагогічні умови створення та використання еколого-розвивального середовища в закладі дошкільної освіти».

Мета дослідження: розкрити умови побудови еколого-розвивального середовища в ЗДО, обґрунтувати й експериментально перевірити можливості використання принципів екологічного виховання В. Сухомлинського у практиці роботи ЗДО.

Об'єкт дослідження: організація предметно-розвивального середовища ЗДО.

Предмет дослідження: створення еколого-розвивального середовища в ЗДО, методика впровадження в освітній процес принципів екологічного виховання В. Сухомлинського.

У процесі роботи над дипломною роботою висунуто **гіпотезу:** ефективність використання принципів екологічного виховання В. Сухомлинського підвищиться за умови сформованого еколого-розвивального середовища закладу дошкільної освіти.

У контексті мети та гіпотези дослідження нами вирішувалися такі завдання:

1. розглянути теоретичні основи побудови еколого-розвивального середовища в сучасному ЗДО;
2. розкрити суть та зміст принципів екологічного виховання в. О. Сухомлинського;
3. обґрунтувати й експериментально перевірити можливості використання принципів екологічного виховання В. Сухомлинського у практиці роботи ЗДО;
4. дослідити ефективність використання методики екологічного виховання В. Сухомлинського у формуванні екологічної культури дітей.

Для успішного досягнення мети роботи та вирішення поставлених завдань використовувалися такі методи дослідження: аналіз і узагальнення літератури з проблеми дослідження, методичних посібників, анкетування, бесід; вивчення передового педагогічного досвіду з досліджуваної проблеми; спостереження за дидактичними іграми дітей у природі у ЗДО.

Теоретична основа дослідження: теорія розвивального навчання Л. Виготського, концепції та методологічні підходи до екологічної освіти науковців.

Практичне значення дослідження полягає в можливості його використання в процесі розробки методичних заходів, педагогічних рад із підвищення кваліфікації співробітників ЗДО. Теоретичні й методичні результати дослідження також можуть використовуватися здобувачами вищої освіти спеціальності 012 Дошкільна освіта в процесі проходження педагогічної практики в закладах дошкільної освіти, а також у написанні студентами курсових і дипломних робіт у закладах вищої освіти.

Експериментальна база дослідження. Експериментальне дослідження проводилося на базі закладу дошкільної освіти № 19 м. Червоноград. Дослідно-експериментальною роботою було охоплено 50 дітей дошкільного віку.

Апробація результатів та публікації.

Матеріали дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри теорії та методик дошкільної освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Зміст роботи було оприлюднено в ході наукових зібрань: щорічних звітних наукових конференцій студентів і магістрантів (2018-2019 рр.). Окремі положення й висновки дослідження викладено в науковій статті: Основні напрямки роботи з формування природознавчої компетентності дошкільників в умовах еколого-розвивального середовища закладу дошкільної освіти (Збірник матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Від творчого педагога до творчої дитини : гармонія партнерської взаємодії» // Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, кафедра теорії та методик дошкільної освіти, управління освіти і науки Кам'янець-Подільської міської ради [відпов. секр. І.Л. Пукас]. – Київ : «Центр учбової літератури», 2019. – 443 с. – С. 241-247.)

Структура дипломної роботи магістра: вступ, два розділи, висновки, список використаних джерел, додатки.

ВИСНОВКИ

Ґрунтуючись на теоретичних і практичних положеннях, висунутих провідними вченими і виходячи з проведеного нами дослідження, ми дійшли до таких висновків.

1. Еколого-розвивальне середовище – це поняття, яким позначаються спеціальні місця в ЗДО, де природні об'єкти згруповані певним чином, і які можна використовувати в екологічному вихованні дітей.

Еколого-розвивальне середовище в ЗДО мають сприяти пізнавальному розвитку дитини, еколого-естетичному розвитку, оздоровленню дитини, формуванню моральних якостей, формуванню екологічно грамотної поведінки, екологізації різних видів дитячої діяльності.

При побудові розвивального середовища в ЗДО необхідно враховувати основні принципи: принцип дистанції, позиції при взаємодії; принцип активності, самостійності, творчості; принцип стабільності динамічності розвивального середовища; принцип комплексування і гнучкого зонування; принцип емоціогенності середовища, індивідуальної комфортності та емоційного благополуччя кожної дитини і дорослого; принцип поєднання звичних і неординарних елементів в естетичній організації середовища; принцип відкритості – закритості, принцип врахування статевих і вікових відмінностей дітей; принципи екологічного виховання В. Сухомлинського.

2. У дослідженні вивчено проблему використання принципів екологічного виховання В. Сухомлинського в умовах еколого-розвивального середовища ЗДО, розроблено й апробовано експериментальну методику її реалізації.

Критичне осмислення причин сучасної екологічної ситуації обумовлює корекцію ціннісних орієнтацій та соціально–моральних позицій щодо використання природи суспільством. Новітні дослідження проблем екологічного виховання ґрунтуються на гуманістичному розумінні причин екологічних проблем, згідно якого останні розглядаються не як проблеми навколишнього середовища чи здоров'я людини, а як проблеми

внутрішнього світу особистості. Невід'ємним складником духовного світу гармонійно розвиненої особистості є ціннісне ставлення до природного середовища. Ставлення до природи – своєрідна проекція цінностей, притаманних суспільству на певному етапі культурного розвитку. Процес становлення та розвитку людських потреб і ставлень обумовлений емоційними переживаннями, що базується на наявному фонді потреб, мотивів і ціннісного ставлення. Досвід емоційно–ціннісного ставлення включає емоційні переживання, що відповідають потребам і системі цінностей певного суспільства, і відрізняються якісними характеристиками, динамічністю й об'єктами, на які спрямовані.

Педагогічна спадщина В. Сухомлинського в наш час має велике і неоціненне значення. Досліджуючи його педагогічну спадщину, можна виділити такі принципи екологічного виховання дітей дошкільного віку: принцип природовідповідності, принцип цілісності, принцип неперервності, принцип гуманізму.

За принципом природовідповідності людина є відповідною частиною природи, навчання і виховання якої відбувається у відповідності до законів природи.

За принципом цілісності людина і природа єдине ціле, людина безпосередньо залежить від природи. Постійно спілкуючись з природою, людина набуває певних навичок, щоб було в користь собі і не зашкодити природі.

За принципом неперервності існує неперервна взаємодія людини і природи, і ця взаємодія супроводжує людину у навчанні і вихованні впродовж її життя.

Використання принципів екологічного виховання у практиці роботи ЗДО, допомагає дітям сприймати, аналізувати, порівнювати нову інформацію та збільшує зацікавленість у спілкуванні з природою.

Використання педагогічної спадщини В. Сухомлинського є дуже доцільним сьогодні, оскільки вона допомагає інтелектуальному, духовному і

фізичному розвитку дитини, допомагає виховувати духовне багатство, вчить відчувати, сприймати, аналізувати, порівнювати.

Великий педагог не тільки розкрив роль і значення почуттів у житті і діяльності дитини, а й показав природу як основний засіб екологічного, інтелектуального і духовного її розвитку. Екологічним вихованням вчимо дітей бачити і берегти красу природи, бути духовно багатим і благородним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аверина Л., Панифидинова И., Сапожникова Н. Интернет среда и не только // Дошкольное воспитание. 2007. № 7. С.97 – 102.
2. Антоненць М. Проблема педагогічної творчості вчителя у спадщині В.О. Сухомлинського : До 13–х Всеукраїнських педагогічних читань «Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю» // Рідна школа, 2006. № 9. С. 7–10.
3. Артемова Л.В. Історія педагогіки України : підруч. для студ. вищ. пед. навч. закл.. Київ : Либідь, 2010. 424 с.
4. Базовий компонент дошкільної освіти України / авт. кол. : А. М. Богуш, Г. В. Беленька та ін. Київ : Видавництво, 2012. 26 с.
5. Безносюк О.О. В.О. Сухомлинський про відповідальність у науково–педагогічних дослідженнях // Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету ім. В.Г. Короленка. Сер. Педагогічні науки / Гол. ред. В.О. Пащенко. Полтава : ПДПУ, 2005. Вип. 5 (44). С. 267-274.
6. Березівська Л. Українські традиції як культурологічні засади спадщини В.О. Сухомлинського // Початкова школа, 2006. № 12. С. 5–8.
7. Бех І. Життя як цінність у культурно–виховній інтерпретації В.О. Сухомлинського // Рідна школа, 2007. № 1. С. 7–8.
8. Бех І. Моральна самосвідомість особистості як предмет педагогічних зусиль В.О. Сухомлинського // Рідна школа, 2005. № 12. С. 13–15.
9. Беленька Г. В. Науменко Т. С., Половіна О. В. Дошкільнятам про світ природи: методичний посібник для вихователів дітей дошкільного віку. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2013 115 с.
10. Богуш А.М. Взаємозалежність свободи і відповідальності: погляд В.О. Сухомлинського // Початкова школа, 2005. № 9. С. 7–9.
11. Богуш А. М. Педагогічні виміри Василя Сухомлинського в сучасному освітньому просторі. Монографія. Київ: «Слово», 2008. 272 с.
12. Бондар Л. Методологічна основа гуманістичних ідей духовності в педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського : До 13-х Всеукраїнських

педагогічних читань «Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю» // Рідна школа, 2006. № 9. С. 11-13.

13. Бондар Л. Уроки мислення серед природи у педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського // Початкова школа, 2005. № 9. С. 12-20

14. Волкова А.С. Екологічне виховання школярів. Київ : Знання, 1985. 46 с.

15. Глазачев С. Н., Козлова О. Н. Экологическая культура: пробное учебное пособие для учащихся школ, гимназий, лицеев, колледжей, студентов педвузов, вузов культуры и учителей. (Экология для гуманитариев). Москва: Горизонт, 1997. 203 с.

16. Грицан М., Курик М. Сучасна екологічна освіта: передумови, принципи, завдання // Дошкільне виховання. 2001. №10. С. 6–7.

17. Гришина Т. Краєзнавчо–туристична діяльність як складова виховного процесу // Дошкільне виховання. 2000. № 9. С. 8–9.

18. Данилова Т. Современные проблемы взаимодействия дошкольного учреждения с семьей // Дошкольное воспитание. 2000. №1. С. 41–43.

19. Дитина в дошкільні роки: комплексна освітня програма / автор. колектив; науковий керівник К. Л. Крутій. Запоріжжя: ТОВ «ЛПКС» ЛТД, 2016. 160 с.

20. Дитина: Освітня програма для дітей від двох до семи років / наук. кер. проекту В. О. Огнев'юк; авт. кол.: Г. В. Беленька, О. Л. Богініч, Н. І. Богданець-Білоskalенко та ін.; наук. ред.: Г. В. Беленька, М. А. Машовець; Міністерство освіти і науки України, Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. Київ: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2016. 304 с.

21. Закон України «Про дошкільну освіту» [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2628-14> (дата звернення: 21 листопада 2018 року).

22. Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1060-12> (дата звернення: 18 листопада 2018 року).

23. Знай, люби, бережи. Еколого–психологічний тренінг // Дошкільне виховання. 2005. №5. С. 24–25.

24. Експериментальна базова програма розвитку дитини дошкільного віку /
Наук. кер. О.Л. Кононко. Київ : Світич, 2004. 149 с.
25. Єршоміна О.В. В.О. Сухомлинський про побудову виховного
середовища // Збірник наукових праць Полтавського державного
педагогічного університету ім. В.Г.Короленка. Сер. Педагогічні науки / Гол.
ред. В.О. Пашенко. Полтава : ПДПУ, 2005. Вип. 6 (45). С. 290-295.
26. Карапузова І.В., Гнізділова О.А., Розвивальне середовище як основа
екологічної освіти дошкільників [Електронний ресурс]. URL:
<http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/12294/1/Karapuzova.pdf> (дата
звернення 12 травня 2019 року)..
27. Коніченко О. П. Особливості проведення «Уроків мислення серед
природи» з міськими дітьми // Педагогіка і психологія. 1998. №3. С. 50–55.
28. Концепція дошкільного виховання в Україні. Київ. : Освіта, 1993. 16 с.
29. Концепція екологічної освіти в Україні [Електронний ресурс]. URL:
<http://www.osvita.irpin.com/viddil/v5/d33.htm> (дата звернення).
30. Кот Н. До питання про технології екологічного виховання дошкільників:
загальний підхід. Вісник Інституту розвитку дитини. Серія: Філософія.
Педагогіка. Психологія. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012 Вип. 23 С.
96–100.
31. Кравцов С.В. Психологічні проблеми виховання дітей та молоді в дусі
гуманістичної педагогіки В.О. Сухомлинського // Психологічна газета. Київ,
2008. № 1. С. 22-29.
32. Лавроненко О. Гуманізм як домінанта виховної системи Василя
Сухомлинського // Рідна школа, 2005. № 1. С. 9-11.
33. Лазарева О.Н., Волкова Н.А., Ворошилова В.М. Теория и методика
экологического образования детей: Учебное пособие. Екатеринбург, 2004.
279 с.
34. Лисенко Н.В. Екологічне виховання дошкільників. Київ : Освіта, 1993.
160 с.

35. Малятко. Програма виховання дітей дошкільного віку / Керівник авт. колективу З.П. Плохій. Київ., 1999. 286 с.
36. Маршицька В. Екологічне виховання: соціально–моральні задачі / // Дошкільне виховання. 2003. №11. С. 7–9.
37. Маршицька В. Екологічні проекти // Дошкільне виховання. 2001. №5. С. 24–25.
38. Машовець М. Активізувати процес пізнання можуть батьки дитини // Дошкільне виховання. 2004. №3. С. 6.
39. Михайліченко Т., Кладієва Е., Аріна О.. Інтеграція пошуково-дослідницької діяльності з різними видами діяльності дошкільників. // Вихователь-методист. 2010. №7. С. 42-45.
40. Навчання і виховання дітей дошкільного і молодшого шкільного віку: актуальні питання теорії і методики / за заг. ред. О.О. Максимової, М.А. Федорової. Житомир: ФОП Левковець, 2016. У 2-х ч. Ч. I. 216 с.
41. Николаева С.Н. Теория и методика экологического образования дошкольников : учеб. пособие для студ. учреждений сред. проф. образования. 7-е изд., испр. и доп. Москва : Издательский центр «Академия», 2013. 272 с.
42. Новоселова, С. Развивающая предметно-игровая среда детства: мир «Квадро» // Дошкольное воспитание. 1998. № 4. С. 79.
43. Облаштування куточка природи в різних вікових групах // Центр розвитку дитини «Гармонія». URL : <http://www.garmoniya.mk.ua/articles/oblashtuvannya-kutochka-prirodi-v-riznih-vidkovih-grupah.html> (дата звернення 12 березня 2019 року).
44. Овдій Л. Мандруємо екологічною стежиною / Л. Овдій, Т. Дяченко // Дошкільне виховання. 2002. №5. С. 28.
45. Освітнє середовище як чинник становлення обдарованої особистості : [монографія] / Р. О. Семенова, О. Л. Музика, Д. К. Корольов та ін.; [за ред. Р.О. Семенової]. Київ--Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 228 с.
46. Освітня програма «Впевнений старт» для дітей старшого дошкільного віку / [Н. В. Гавриш, Т. В. Панасюк, Т. О. Піроженко, О. С. Рогозянський,

- О. Ю. Хартман, А. С. Шевчук]; За заг. наук. ред. Т. О. Піроженко. Київ : ТОВ «Українська академія дитинства», 2017. 80 с.
47. Ошуркевич Н. Сучасні педагогічні технології формування природничо-екологічної компетентності дітей дошкільного віку // Педагогічний процес: теорія і практика. 2018. Вип. 1-2. С. 65-72. URL:: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/> (дата звернення: 14 лютого 2019 року).
48. Павлюк С. Ю., Русан Л. С., Колосінська Г. І. Мандруємо екологічною стежиною: дослідницько-експериментальна діяльність дітей дошкільного віку в природі. Тернопіль: Мандрівець, 2014 168 с.
49. Педагогика. Теории, системы, технологии : учебник для студентов высш. и сред. учеб. заведений / [И. Б. Котова, Е. Н. Шиянов, С. А. Смирнов и др.] ; под ред. С. А. Смирнова. 7-е изд., стер. Москва : Академия, 2007. 511 с.
50. Певіцина Т. О. Діяльність дошкільного навчального закладу та сім'ї з екологічного виховання дітей / О. ПевіцинаТ. // Таврійський вісник освіти. - 2013. № 2. С. 87-94. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tvo_2013_2_19 (дата звернення: 11 березня 2019 року).
51. Пичугина, Н.О., Пичугина Н.О., Айдашева Г. А., Ассаулова С.В. Дошкольная педагогика: Конспект лекций. Москва : Литературная студия «Научная книга», 2013. 384 с.
52. Плохій З.П. Виховання екологічної культури дошкільників : Метод, посіб.. Київ : «Дошкільне виховання», 2002. 173 с.
53. Плохій З.П. Еколого-розвивальне середовище дошкільного навчального закладу (інноваційні підходи) // Дошкільне виховання. 2010. №7. С. 6-10.
54. Плохій З.П. Природа як пізнавальна цінність // Дошкільне виховання. 2001. №6. С. 7–9.
55. Плохій З.П. Формування екологічної мотиваційної діяльності дошкільнят // Дошкільне виховання. 2005. №7. С. 19–21.
56. Савко Л. М. Розвивальне середовище як засіб виховання самостійності у дітей дошкільного віку [Електронний ресурс]. URL: <http://dspace.msu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/2241/1/%D0%A0%D0%9E>

%D0%97%D0%92%D0%98%D0%92A%D0%9B%D0%AC%D0%9D%D0%95
%20%D0%A1%D0%95%D0%A0%D0%95%D0%94%D0%9E%D0%92%D0%
98%D0%A9%D0%95%20%D0%AF%D0%9A%20%D0%97A%D0%A1%D0%
86%D0%91%20%D0%92%D0%98%D0%A5%D0%9E%D0%92A%D0%9D%D
0%9D%D0%AF.pdf (дата звернення: 11 вересня 2019 року).

57. Седова Л. Н. Становление творческой личности в условиях развивающей среды // Проблемы образования: теория и практика. 1999. № 1.

58. Спостерігати, мислити, творити // Дошкільне виховання. 2001. №9. С. 24-25.

59. Сухомлинська О. Художня спадщина В. Сухомлинського в культурологічному вимірі // Рідна школа, 2007. № 1. С. 3-7.

60. Сухомлинський В.О. Школа і природа. Вибрані твори : В 5–ти т. Т.5. Київ : Радянська школа, 1977. С. 536–551.

61. Сухомлинський В.О. Вічна тополя: Казки. Оповідання. Етюди. Київ : Генеза, 2004. 272 с.

62. Сухомлинський В. О. Куди поспішали мурашки: казки для дошк. віку. Київ : Веселка, 1981. 20 с.

63. Сухорукова Г. Уроки мислення серед природи: Естетичні комплекси за О. Сухомлинським // Дошкільне виховання. Київ, 2003. №9. С. 7–9.

64. Тарапака Н.В. Погляди В.О. Сухомлинського на роль природи в естетичному вихованні дітей // Вісник Луганського державного педагогічного університету імені Т. Шевченка. Луганськ, 2000. Вип. 7 (27). С.136–139.

65. Тарапака Н.В., Мартін А. М. Педагогічні ідеї В. О. Сухомлинського в практиці сучасного закладу дошкільної освіти: [навчально-методичний посібник]. Кропивницький : КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», 2018. 100 с.

66. Тихонович О. Екологічна казка // Дошкільне виховання. 2005. №10. С. 23.

67. Ушинський К.Д. Рідне слово: Книжка для тих, хто навчає // Вибр. тв.: У 2 т. Т.2. 450 с.

68. Хайруліна В. Зберегти в людині людське // Світ виховання. Київ, 2007. № 5. С. 9-12.
69. Яришева Н. Збережемо багатство довкілля. Біорозмаїття живої природи передумова нашого життя // Дошкільне виховання. 2004. №3. 10–11.
70. Яришева Н. Цільові прогулянки до парків та скверів // Дошкільне виховання. 2003. №6. С. 8–9.